d{kk&f

ikB 1 xk’kkyk in

ikB 2 eu";L; fe=kf.k

ikB 3 iknikuk lpue

d{kk & f

fVIi.kh

1

xk'kkykinEk

भारतं विश्वस्य अग्रणीदूग्धोत्पादकदेशः अस्ति। भारतीयसंस्कृतौ परम्परासु च पशूनां विशेषरूपेण गोः अतीव महत्त्वपूर्णं स्थानं विद्यते। अयम् अस्माकं जीविकोपार्जनेन सह अस्माकं दैनिकजीवनस्य सामाजिकरीतीनाञ्च अंशा जातः ।वयं स्वीयेषु गृहेषु गवां स्वयं संरक्षन्ति ।अयम् अस्मान् दूग्धं ददाति। यत् अस्मान् स्वास्थ्यं ददाति ।गोः प्राप्ताणामुत्पादाणां यथा गोमयगोमूत्रादीनामपि कृष्यामुपयोगः क्रियते। अस्मिन् पाठे वयं भारतीयगवां महत्त्वं तेषां प्रमुखवैशिष्ट्यञ्च ज्ञास्यामः

ml’;kfu

प्रस्तुत पाठं पठित्वा भवन्तः

- अस्माकं जीवने गोः भूमिकायाः व्याख्यां कर्तुं शक्नुवन्ति ;
- भारतीयगवां शारीरिकसंरचनां ज्ञास्यन्ति ;
- शुद्ध भारतीयप्रजातिसंकरप्रजातिगवोर्मध्ये अन्तर कर्तुं शक्नुवन्ति ;
- मनुष्येभ्यः गोः लाभाणां सूचीं स्रष्टु शक्नुवन्ति ।

d{kk & f

fVIi.kh

1-1 xk% Hkkjrh;—"k%

गौः भारतीयकृषेः सामाजिकरीतीनां च अभिन्नांशः जातः । वैदिकयुगादारभ्य एव भारतस्य ग्रामीणार्थव्यवस्थायां तैः एका महत्त्वं स्वदैनिकजीवने द्रष्टुं शक्नुमः । वैदिककाले तस्यान्तरकाले अपि गावः ग्रामीणार्थव्यवस्थायाः केन्द्रीभूताः । क्षेत्राणां हलने, वपने, गहने एकस्थानात् अन्यस्थानपर्यन्तं कृष्युत्पादाणां परिवहने च वृषभप्रयोगः भवति स्म। गोभिः दुग्धं प्राप्यते स्म, तैः अन्याः उत्पादाः निर्मीयन्ते स्म । गोश्यः प्राप्ताः अन्याः उत्पादाः यथा गोमयादीनां कीटनाषकत्वेन भोजनपाकविधौईंधनरूपेण च प्रयोगः क्रियते स्म।

प्राचीनभारतीयसमाजे गोः महत्त्वात् कारणात् एव वैदिकग्रंथेषु 'कामधेनुः' इत्युच्यते। 'कामधेनुः' अर्थात् सर्वेष्टसिद्धिप्रदायकः गौः इति।

चित्रम् 1.1 गौः भारतीयकृषेः

xk'kkykine

d{kk & f

fVli.kh

1-2 Hkkjrh;xkok 'kkjhfjdoSf'k"V;Ek

भारतमेकं वैविध्यपूर्णदेशमस्ति । अत्र विभिन्नभौतिक–जलवायविकदशाभिः सह विविधाः संस्कृतयः अपि सन्ति ।

देशस्य विभिन्नक्षेत्रेषु गवां विभिन्नप्रजातयः प्राप्यन्ते। आसु सर्वासु प्रजातिषु वृर्णाकृतिशृंगदूग्धोत्पादनसामर्थ्यादिषु वैषम्यं दृश्यते। अनेन वैषभ्येन सह किञ्चित् साम्यभपि परिलाक्षितं भवति –

1- **dcj% &** प्रायः गोः सर्वेषां प्रजातीनां पीठे कूबरः भवति। गोः तुलनायां वृषभाणां कूबरः दीर्धः भवति । विविधप्रजातिषु अपि कूबरस्य आकृतौ भिन्नत्वं प्रात्यते।

2- **xydEcye &** गोः भारतीयप्रजातीनां अन्यं वैशिष्ट्यं गलकम्बलमस्ति। भवान् स्वगृहस्य परिप्रदेशस्य वा गावः ध्यानेन पश्यन्तु । भवान् ज्ञास्यति यत् तेषां कण्ठमधः वक्रत्वचा ढोलायमाना वर्तते । दूदमेव गलकम्बलभिति उच्यते। दूदं तान् उष्ठाशील सामर्ध्येन सह भारतस्य सर्वासु पर्यावरणीयदशासु जीवनसाम्र्थ्यमपि ददाति।

3- **'kx% &** अधिकांशतः सर्वेषां भारतीयप्रजातीनां शृडंगः दीर्धाः भवन्ति। यद्यपि तेषां लम्बनं दीर्धत्वञ्च विविधप्रजातिषु विविधाकारेषु भवितुमर्हन्ति।

4- **o.k% &** भारतीयगवामधिकांशाः प्रजातयः एकस्मिन्नेव वर्णे लभ्यमानाः । भिन्न–भिन्न –प्रजातिषु वर्णान्तरं दृष्टुं शक्यते। इमानि वर्णानि श्वेतः कृष्णः रक्तः अन्यः वा भवितुमर्हन्ति।

fVIi.kh

ikBxrk ç'uk 1-1

रिक्तस्थानानि पुरयन्तु।

1. वैदिकग्रन्थेषु .... इत्युच्यते।
2. तेषु प्रजातिषु .... शृङ्ग्धोत्पादनादीनां विषमता प्राप्यते।
3. गोः तुलनायां वृषभाणां .... दीर्घं भवति।
4. अधिकांशतः सर्वेषां भारतीयप्रजातीनां .... दीर्घं भवन्ति।
5. गलकम्बलं तान् .... ददाति।

1-3 'k)Hkkjrh;k lidjçtkr;% p

भारतमेकं वैविध्यपूर्णदेशभस्ति । विविधता इयं गौप्रजातिषु अपि अस्ति च । समयानुसोरण केचित् विदेशीप्रजातयः अपि दूग्धस्याधिकोत्पादनार्थं भारते आगताः ।

1- 'k)Hkkjrh;çtkrhuk

सूची अतीव दीर्घा वर्तते। अतः वयं केवलं चयनितपञ्चगवां विषये पठिष्यामः।–

i. **xhj% &** इयं पयस्विनी विश्वस्य सर्वश्रेष्ठप्रजातिषु सर्वोत्कृष्टा एका अस्ति । मूलरूपेण इयं गुजरातप्रान्तस्य गीरवनेषु मिलति। यद्यपि पशुपालनार्थं अन्यराज्येषु अपि मिलति। इयं स्वलम्बदीर्घशृग्डाभ्यां सरलतया परिचिता भवति। इयं भोडाली – काठियावाडी – गुजरात्यादिभिः नामभिः ज्ञायते।

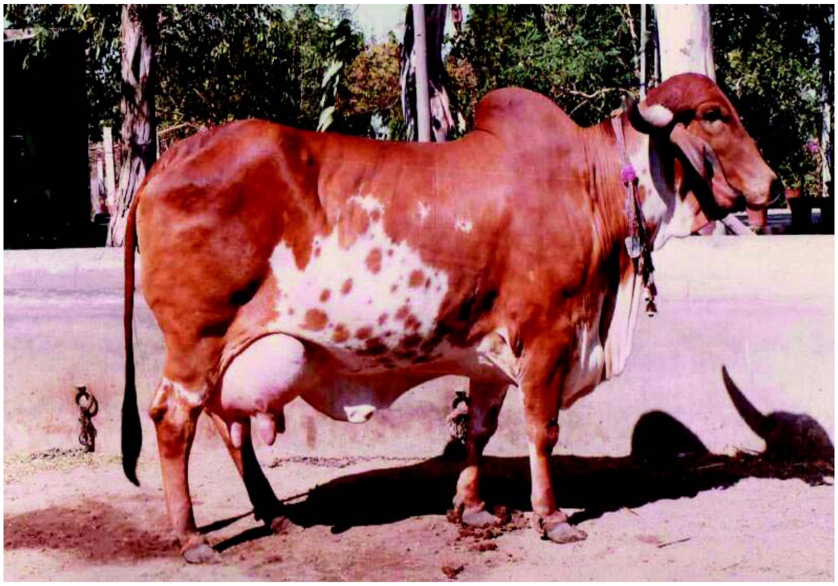

चित्रम् 1.2 गीरः गौ

ii. **I kghoky% &** दूग्धोत्पादनार्थं अन्य प्रमुखभारतीयप्रजातिः 'साहीवालः' इति अस्ति। इयं अधिकांशतः पंजाबप्रान्ते राजस्थानप्रान्ते च मिलति । यद्यपि अन्येषु प्रदेशेषु अपि अस्याः पालनं जायते।

चित्रम् 1.3 साहीवालः गौ

iii. **nouh &** इयं महाराष्ट्रे प्राप्ता एका प्रसिद्धा प्रजातिः अस्ति । दूग्धोत्पादनेन सह एव कृषिकार्येषु अपि प्रजातिरियं प्रयुज्यते। इयं ड्रोगन–वन्नेश–शेवेरादिभिः ज्ञायते।

iv. **vkxkyh &** इयं प्रायः आन्ध्रप्रदेशे मिलति। अस्यां प्रजातौ रोगनिवारकसामर्थ्यं विद्यते। अनेन सह एव इयं अल्पजलक्षेत्रेषु अपि जीवितुमर्हति।

v. **gfYydkj &** अल्पजले शुष्काहारे च निर्भरासु प्रजातिषु इयं सर्वश्रेष्ठा अस्ति । इयं प्रायः कर्णाटकस्य प्रत्येकस्मिन् जनपदे मिलति।

पंगनोर–मालवी–नागौरी–लालकंधारी–खारी–दांगी–ककरेजादयः भारते लभ्यभानाः महत्त्वपूर्णाः प्रजातयः सन्ति।

2- Hkkjrh ldjçtkr;

गोः काश्चित् विदेशीप्रजायः समयानुसारेण भारते समागताः। ताः भारतीयगोभिः सह संकरिताः येन ताः भारतीयपरिस्थितिषु जीवितमर्हन्ति । संकरणाय प्रयोजिता प्रमुखभारतीयप्रजातयः सन्ति।

i. **gkyLVhu Ýhlh;u &** इयं शुक्लकृष्णवर्णस्य गौः अस्ति । इयं पौष्टिकदुग्धं ददाति यस्मिन् वसामात्रा 3ः त ः 4 ः पर्यन्तं भवति।

चित्रम् 1.4 हालेस्टीन फ्रीसीयन

ii. **t lh** – इयं प्रायः रक्तवर्णस्य धूसरवर्णस्य वा भवति। इयमुत्तमगुणवत्तायाः दूग्धं, ददाति यस्मिन् 3: त : 4 : पर्यन्तं वसा विद्यते।

चित्रम् 1.5 जर्सी

d{kk & f

fVIi.kh

1-4 xkš ykHkkš

1- nX/ke & अस्मान् गोः दूग्धं मिलति। यत् अस्माकं दैनिकभोजनस्य एकः अभिन्नांशः वर्तते।

2- nX/kL;kRiknkš& दूग्धात् अन्याः उत्पादाः यथा– दधि–नवनीत–छच्छिकादयः निर्मीयन्ते।

3- –";kei;kx & अस्माकं ग्रामीणार्थव्यवस्था कृषौ निर्भरा अस्ति । कृषौ हलने, वपने गहने, कृष्युत्पादाणां परिवहने च वृषभाणां प्रयोगः क्रियते।

4- vU;kš mRiknkš & गोमयस्य प्रयोगः जैविककृमिनाशकरूपेण क्रियते । गोमूत्रस्यापि औषधीयमूल्यमस्ति एवञ्च अस्य उपयोगः आयुर्वेदिकौषधिषु क्रियते । अनेन सह एव इमं अन्यजैविकपदाथैः सह अपि प्रयुज्यते।

ikBkxrkš ç'ukš 1-1

सत्यम् असत्यम् वा –

1. गीरगौः गुजराते–मिलति।
2. साहीवालः हरियाणाप्रान्ते मिलति।
3. देवनी महाराष्ट्रे प्राप्यते।
4. जर्सीगोः प्रयोगः संकरणाय न क्रियते।
5. गोमयः एकः जैविककीटनाशकः अस्ति।

fVIi.kh

HkoUr% fd% f'kf{krkoUr%

- भारतीयार्थव्यवस्थाया गोः एकं महत्त्वपूर्ण योगदानं वर्तते।
- शुद्धभारतीयगौप्रजातयः स्वगलकम्बलकत्वेन कूबरत्वेन च सरलतया परिचिताः भवन्ति ।
- गीरः साहीवालः देवनी, हल्लिकारः, रक्तकंधारी, आदयः प्रसिद्धाः प्रजातयः वर्तन्ते।
- भारते लभ्यमानाः गोः संकटप्रजातयः हालेस्टीन फ्रीजियन, जर्सी, च सन्ति।
- गौः अस्मान् दूग्धं दूग्धनिर्मितोत्पादन् च ददाति।

ikBkUrk% ç'uk%

1. वैदिकग्रन्थेषु गां कामधेनुः इति उच्यते, कथम् ?
2. भारतीयगोः शारीरिकविशेषताद्वयं लिखन्तु।
3. केषाञ्चित् गौचतुष्ट्यानां व्याख्यां कुर्वन्तु।

mÙkjekyk

1-1

1. कामधेनुः
2. आकारः

3. कूबरः

4. शृंगः

5. ग्रीष्मं सोढ़ूं सामर्ध्यम्

1-2

1. सत्यम्

2. असत्यम्

3. सत्यम्

4. असत्यम्

5. सत्यम्